

УДК 94(477)

Акунін О.С., Миколаївський державний університет ім. В.О. Сухомлинського

Акунін Олександр Сергійович – аспірант кафедри історії України МДУ ім. В.О. Сухомлинського. У 2003 р. закінчив з відзнакою історичний факультет МДУ ім. В.О. Сухомлинського. Тема дисертаційного дослідження: "Селянство півдня України в 20-50-ті роки ХХ століття".

Становище селянства півдня України в 20-х – першій половині 30-х років ХХ ст.: морально-психологічний аспект

В статті зроблена спроба розкрити вплив репресивної політики держави на морально-психологічний стан селянства. Автор вважає, що ця політика негативно вплинула на культуру та моральні засади жителів села.

In this article was made try to learn repressions of Soviet State, which affect on moral and psychological condition of peasantry. The author considers, that this politics had influenced very bad on culture and morals of peasantry.

Важливим у контексті формування повної наукової картини історії селянства першої половини ХХ ст. є відображення голоду 1921-1923 рр., розкуркулення, антиселянських методів хлібозаготівель, голодомору-геноциду 1932-1933 рр. у свідомості українського селянства. У цьому напрямі вітчизняна історична наука має певні надбання. Серед перших наукових доробок з означеної проблеми (висвітлення деяких аспектів) варто виділити розвідку С.В. Кульчицького і Є.П. Шаталіної [1]. Аналізові умонастроїв українського суспільства у ХХ ст. присвячена монографія Б. Кравченка [2]. Розкриттю становища селянства у 20-х – 50-х роках (голодомори та їх вплив на селян) присвячені праці О.І. Задніпровського та М.М. Шитюка [3].

Мету даної статті автор вбачає у висвітленні морально-психологічного стану селян у 20-х – першій половині 30-х років ХХ ст., аналізові документів, свідчень, що розкривають реакцію селян на терор голодом, до якого вдався сталінський режим.

Заняття землеробством і тваринництвом, що найбільше прив'язані до природного балансу і є натуральними в своїй основі, а також

сімейний характер сільського виробництва – це та основа, на якій складалася ментальність українського селянства: соціальна психологія, етика, культура, моральні стереотипи, емоційність, чутливість і – найголовніше – прагнення до волі та добробуту [4]. Для селянина проблема забезпечення себе та своєї родини засобами до існування завжди залишалась на першому місці. Реквізиція сільськогосподарської продукції викликала руйнацію природного стану виробника, а саме – стимулів до відтворення виробництва; селянське господарство перетворювалось з дрібнотоварного на суто споживче.

Державна політика була визначена генеральною лінією правлячої комуністичної партії, спрямованої на головне – суцільну колективізацію, яка супроводжувалася непосильними хлібозаготівлями, податками, штрафами, експропріацією (розкуркуленням) селянських господарств, судовими процесами, в'язницями, таборами, висланнями і т.п. Все це не могло не справляти масового впливу на психологію, настрої, погляди, позиції, поведінку, думки широкої громадськості. Перший план хлібозаготівель в УСРР у

1927/1928 р. був затверджений в розмірі 200 млн. пудів. В подальшому його обсяги збільшувались: спочатку – до 220 млн. пудів, згодом – до 245 млн. пудів, а врешті аж до 265 млн. пудів [5]. Селянство, невдоволене методами заготівлі зерна, починало проводити аналогії між теперішнім станом і своїм минулим, коли "воєнний комунізм" супроводжувався продрозкладкою, а пізніше – голодом 1921-1923 рр. Хлібозаготівлі в 1928 р. асоціювалися з недалеким минулим, селяни починали висловлювати думки: "Був і гірший час, як, наприклад, у 1922 р., а такого ж таки не було. Кажуть, що повернувся "воєнний комунізм", і ці хлібозаготівлі приведуть до голоду, подібного тому, який був у 1922 р." [6]. Держава також проводила політику поляризації села, тобто розпалювання об'єктивно існуючих суперечностей між різними верствами селянства. Сталінські методи хлібозаготівель, оподаткування і колективізації створювали атмосферу, в якій поширювалися зловживання, протекціонізм і кругова порука серед адміністративно-управлінського апарату, соціальна й господарська апатія – серед рядових колгоспників. У центрі і на місцях ніхто не враховував думок, настроїв, інтересів, бажання селян змінити свій уклад життя і праці на краще. Примусовість усупільнення справляла на селян тяжкий морально-психологічний вплив, призвела до стану невизначеності щодо своєї хліборобської долі взагалі (через майже дармову роботу на колгоспній ниві), а щодо становища своїх родин, в умовах матеріальної скрути на межі реального голодування, – особливо. Селяни, перебуваючи у колгоспах, відчували себе збентеженими. Будучи найманими працівниками в одержавлених колгоспах, селянство втратило право на розпоряджання результатами своєї праці і відповідну винагороду за неї. Як тільки почалися тотальні хлібозаготівлі (що, власне, і було головною метою колективізації), поширилися і голодні поневір'яння селянства. Держава стала єдиновладним розпорядником результатів селянської колгоспної праці. Реальна загроза голоду породила серед селянства атмосферу нервозності, занепокоєння, морально-психологічного пригнічення. Селян хвилювали основні питання: чому збільшуються планові хлібопоставки при і без того злиденному становищі селян, як вийти із кризи, що робити далі? Чи не найяскравіше загальні настрої висловив член артілі "Заповіт Леніна" Баштанського р-ну на Одещині Ю.Р. Швець. У вересні 1932 р. він повідомляє ВУЦВК про голодування колгоспників, ставить питання перед вищим органом влади: "Чи, може, так і годиться при радянській владі бути голодному,

чи, може, державі потрібні у такій кількості хлібні ресурси для швидкого закінчення індустрії? ...Бо, хоч і потрібно закінчити індустрію, то все ж таки так голодувати не потрібно" [7].

Вже в 1931 р., незважаючи на врожай, люди голодували. Восени паляниця печеного хліба на базарі коштувала 5-6 руб. Для порівняння: середньомісячна зарплата робітників Кавунівської МТС (село Полянка Арбузинського району) становила 50, різноробочих – 61-70 руб. [8]. На роботу в колгосп люди йти не хотіли. Худоба стояла недоглянута; голодна, ревля на все село. Коні, корови, які самі відв'язувалися, тікали додому. Їх господарів, в свою чергу, звинувачували в саботажі. Голод знецінював людське життя, призводив до падіння моральності суспільства. Прогресуючими темпами поширювалися злочини на ґрунті голоду, в тому числі вчинені з особливою жорстокістю. Жертвами насилля були перш за все діти. Зростала хвиля проституції.

На початку 30-х років у Кримінальному кодексі не існувало статті про людоїдство. Справи такого роду підлягали компетенції ДПУ. Людожерів розстрілювали, але не всіх. Відомо, що наприкінці 30-х років на Біломорканалі працювали 325 людоїдів з України – 75 чоловіків і 250 жінок [9]. Більшість людоїдів – звичайні селяни, які раніше не страждали ніякими формами захворювання психіки. Вони, поставлені у виняткові зовнішні умови, змушені були займатися канібалізмом. Психіку голодного перш за все характеризувала втрата відчуттів: зникали огида, людяність, адекватність, без розбору, навмання, до їжі додавалися сурогати; переважала інтровертність, сонливість, байдужість до себе і до інших; автоматизм у діях, звуженість сфери їх волі. Голодуючі уникали зайвих рухів не тому, що їм це було не потрібно, а тому, що інакше, у більшості випадків, така зайва активність призводила до зупинки серця. В результаті хронічного голодування страждають ділянки головного мозку, що відповідають за відчуття, увагу, волю. З медичної (психіатричної) точки зору голод дуже сильно впливає на центральну нервову систему. Під впливом хронічного голодування сіра мозкова речовина втрачає до 30% своєї ваги. Так про яку моральність і адекватність поведінки людини можна говорити? Велика кількість людоїдів були жінками, оскільки, турбуючись про побут та виживання інших членів сім'ї, не могли "дозволити", щоб труп (у більшості випадків родича) з'їли черви. Нарком землеробства УСРР О. Одинцов у записці до ЦК КП(б)У розкрив своє бачення психічного стану селян, які перетнули межу людяності: "Людоїди, яких

бачив і з якими розмовляв, – бідняки, середняки, колгоспники, які мають мало трудоднів або без трудоднів, одноосібники, які не мають ніякого господарства. Всі вони справляють враження звірино-голодних людей, у яких немає ніяких бажань, окрім одного – що завгодно і якою завгодно ціною їсти” [10].

Серед чинників, що спонукали незаможні прошарки до участі у розкуркулюванні (пограбуванні) своїх односельців, суттєву роль відігравали обмеженість, заздрість, егоїзм та інші низькі почуття, які підігрівалися місцевою владою. Саме з такого боку показали себе колишні партизани і молодь, які взяли участь у розоренні заможних господарств у Новоодеському районі Миколаївської округи, про що інформував головного редактора представник газети ”Радянське село” у листі від 3 лютого 1930 р.: ”... активісти поводитися зухвало, в ряді випадків відбираючи все, що потрапляло на очі: сметану, масло, глечики з молоком, верхній одяг (навіть зношений!). У селі Ново-Петрівське одного господаря, залишивши тільки в нижній білизні, вночі вигнали з дому, і він загинув від холоду” [11]. Практика масової реквізиції хліба зустріла опір селянства. Так, в інформаційному бюлетені Наркомзему УСРР (лютий 1930 р.) писалося: ”Особливо відзначається глитайськими виступами Новобузький район на Миколаївщині. Тут за короткий час зареєстровано 15 випадків, кілька замахів на представників влади тощо” [12]. В селах Привільне та Явкіне Баштанського району були виявлені факти переховування хліба в ямах, на горищах, в степу. В селах Добре, Піски, Явкіне мали місце погрози членам комісії сприяння хлібозаготівлі, а також підпали будинків активістів. В с. Новополтавка Баштанського району представники місцевої влади прийняли рішення усупільнити всіх корів, що належали жителям села [13]. Худобу вилувлювали навіть на городах. Спроба усупільнити курей призвела до того, що селяни їх масово вирізали. Опір колективізації та хлібозаготівлям носив дуже часто й збройний характер: ”... 8 лютого 1930 р. розанівські (Новобузький район) куркулі вчинили вночі напад на голову СОЗу тов. Чернишова, щоб забити його. Тов. Чернишов – робітник з Донбасу. Його одногосно обрано на голову СОЗу. Куркулі нахваляються перестріляти робітників, що їх надіслано на села ...”. В жовтні 1931 р. в селі Улянівка Новобузького району були поранені два члени бригади з хлібозаготівлі [14]. Багато селян, не наважуючись на відкритий протест, писали скарги до різних інстанцій – від районних і окружних до вищих органів влади, особливо після публікації статті Й.В. Сталіна

”Запаморочення від успіхів” 2 березня 1930 р. Так, тракторист Й.О. Сафронів з с. Гудевичевого Роздільнянського району на Одещині надіслав у лютому 1932 р. скаргу до ВУЦВК про вилучення заробленого хліба й голодування сім’ї. ”Я, як тракторист, заробив у Сербському агротехнікумі за угодою 60 пудів хліба за сезон. Але я з цих 60 пудів віддав у хлібозаготівлю 30 пудів і тільки 30 пудів залишив для потреб своєї сім’ї для харчування. 24 січня 1932 р. у нашому селі робили обшук – у кого є лишки хліба. Також зайшли і до мене, побачили у мене 15 пудів жита і записали їх. На другий день приїхав партосередок, щоб забрати ці 15 пудів жита... Спільно з партосередком зайшли в квартиру, секретар партосередку дав таку команду: ”Забрати без всяких”. І забрали 15 пудів нахабно, на харчі на мою сім’ю залишили 1 пуд борошна, а крім 1 пуда борошна у мене нічого не було з харчової продукції”, – скаржився селянин [15]. Крім цього, 43 скарги надійшло в цей період до окружної робітничо-селянської інспекції (РСІ). Селяни скаржились на неправильне розкуркулювання, насильне втягнення до СОЗу уповноваженим РВК (районний виконавчий комітет), перекручування директив колективізації з боку уповноваженого ОВК, насильну колективізацію, розбазарювання куркульських речей. Всі скарги з супровідними листами знову направлялись голові райвиконкому з пропозицією ”що справу розв’язати на місці” [16]. У відповідях, як правило, писалося, що розкуркулено правильно.

Навесні 1932 р. селяни були замучені та пригнічені, разом з тим у їх настроях спостерігалися деякі відмінності. Частина населення, відданого ”робітничо-селянській владі”, вперто намагалася пояснити причини голоду розхлябаністю місцевих керівників. Але, незважаючи на те, що частина українського селянства була схильна у всіх бідах звинувачувати місцевих працівників, більшість все ж таки вже зрозуміла, що до страшного лиха призвела саме сталінська політика в аграрному секторі. Такі селяни не скаржились і не благали, а весь свій гнів, злість, лайки виливали в агресивних листах-прокльонах, розмовах поміж собою, вигуках під час зборів та сходів. Характеризуючи морально-психологічну атмосферу на селі під час голодомору, автор зазначає, що її основними рисами були ворожнеча, страх і ненависть. Голодних людей залякали репресіями, примусили мовчати. Виявлення будь-якого невдоволення було небезпечним. Дослідник голодомору В. Маняк зазначав: ”Сталін умів майстерно завдати моральної травми окремій людині, людському поколінню, цілому народові. Спочатку – моральна травма, потім – глобальна акція по

деморалізації народу. З деморалізованим народом легко розправитися фізично. Голод 1932-1933 років – грандіозна операція умиротворення” [17]. Жахливий 1933 рік минув, та не минула тривога за своє життя і життя родини. Людей ще довго не покидав страх перед голодом. Сім’ї дотримувались жорсткої економії в харчах. Сушили навіть картопляне лушпиння і складали про чорний день. Дотепер в садибах сільських старожилів, які пережили голод, з року в рік завжди був мішок з борошном про запас [18].

Отже, інтенсивний наступ на селянство і

власність із застосуванням примусових засобів впливу (поряд із примусовими хлібозаготівлями), неприродне повернення від НЕПу до ”воєнного комунізму” на селі – все це призвело до руйнації політичних, економічних, соціальних атрибутів в системі цінностей, а все разом – до трагедії голодомору-геноциду, що відбувся 1932-1933 рр. Незважаючи на жорстокі репресії, селяни України добре розібралися в тому, що і хто робив на селі, з якою метою. У їхній свідомості, часом викривлено, але здебільшого адекватно, відбилася ця найстрашніша трагедія в історії нашого народу –

Література

1. Кульчицький С.В., Шаталіна Є.П. Процес розкуркулення 1929-1932 рр. очима селян // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Вип. 2. – К.: Наукова думка, 1992. – С. 41-45.
2. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст. Пер. з англ. – К. – 1997. – 211 с.
3. Задніпровський О.І. Голод в історії України: короткий нарис (Х-ХХ ст.). – Донецьк: Український Культурологічний Центр. – 1999. – 88 с.; Шитюк М. Голодомори ХХ століття: 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947. – К.: Геліон, 1997. – 60 с.
4. Капустян, Ганна. Голод і селянська ментальність // Голод-геноцид 1933 року в Україні: історико-політологічний аналіз соціально-демографічних та морально-психологічних наслідків: Міжнар. наук.–теорет. конф., Київ, 28 листопада, 1998 р.: Матеріали / Редкол.: С. Кульчицький (відп. ред.) та ін. – Київ; Нью-Йорк: Вид-во М.П. Коць, 2000. – С. 179.
5. Морозов А., Корновенко С. Державна хлібозаготівельна кампанія в Україні в 1924-1929 роках // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць. – К.: Інститут історії України НАН України, 2003. – Випуск 8. – С. 68
6. Центральний державний архів громадських організацій України (далі - ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2700. – Арк. 22.
7. Шаталіна, Євгенія. Голодомор: соціально-економічні, суспільно-політичні, морально-психологічні аспекти // Голод-геноцид 1933 року в Україні: історико-політологічний аналіз соціально-демографічних та морально-психологічних наслідків: Міжнар. наук.–теорет. конф., Київ, 28 листопада, 1998 р.: Матеріали / Редкол.: С. Кульчицький (відп. ред.) та ін. – Київ; Нью-Йорк: Вид-во М.П. Коць, 2000. – С. 172.
8. Нове життя. – 1991. – 21 лютого. – С. 3.
9. Задніпровський О.І. Голод в історії України: короткий нарис (Х-ХХ ст.). – Донецьк: Український Культурологічний Центр. – 1999. – С. 29.
10. Бем Н. Морально-політичний стан українського селянства в умовах голодомору // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць. – К.: Інститут історії України НАН України, 2004. – Випуск 10. – С. 277.
11. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 3108. – Арк. 12.
12. Петров В.А. Політика розкуркулювання на Миколаївщині (1929-1933 рр.) // Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження: V Миколаївська обласна конференція. – Миколаїв: Атол, 2004. – С. 187.
13. Кондратов В.Ф. Документальні свідчення про трагічні події в житті селянства Миколаївщини наприкінці 20-х – на початку 30-х років // Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження: III Миколаїв. обл. краєзнавча конф. – Миколаїв, 2000. – С. 342.
14. Кондратов В.Ф. Колективізація сільського господарства Миколаївщини на сторінках місцевої періодичної преси // Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження: V Миколаївська обласна конференція. – Миколаїв: Атол, 2004. – С. 45.
15. Сергійчук Володимир. Як нас морили голодом. – Вид. 2-е, доповнене. – К.: Українська Видавнича

Надійшла до редколегії 9.01.2007 р.